

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap

Klackarna av för den döde

En jämförande studie av romers och svenska kyrkans syn på döden

Karin Lyrsten

2012

Uppsats, Grundnivå (kandidatexamen), 15 hp
Religionsvetenskap
Religionsvetenskap med inriktning mot kultur och identitet C

Handledare: Peder Thalén
Examinator: Olov Dahlin

Abstract

- Inom svenska kyrkan finns inga särskilda restriktioner att ta hänsyn till vid vård i livets slutskede. Dock kan patienten ha önskemål om att fira nattvard, ha enskilt samtal med präst samt önska att förbön hålls i hemförsamlingen.
- Romernas traditioner kring vård i livets slutskede kretsar till största del kring renhetssystemet men även kring rädslan att påverkas av gajé. Man tar själv hand om sina släktingar och de som är så sjuka att sjukhusvistelse krävs besöker man frekvent. Traditionen bjuder att så kallade sanningar skall undanhållas den som ligger för döden, man får inte ta hoppet från patienten. Dessutom tror romer att man kan framkalla döden om man talar om den. Romer vill ha en präst vid dödsbädden som kan be för dem och inom vissa grupperingar delar även prästen ut nattvard.
- Svenska kyrkan har inga specifika traditioner eller regler kring omhändertagandet efter döden. Det är de rådande bestämmelserna på den institution patienten spenderat sin sista tid, som avgör hur proceduren går till. Sker dödsfallet i hemmet kontaktas begravningsbyrå. Det vanligast förekommande, vad gäller tvagning och klädning, är att det sköts av någon utomstående framför familjen.
- Traditionerna efter döden är även de starkt påverkade av renhetssystemet hos romerna. Man utbrister i högljudd klagan när någon dött, vilket följs av att den döde placeras på "lit de parade" i ett till tre dygn. Döden är extremt oren och därmed gör romer sig av med allt som tillhört den döde och kläderna bränns eller kastas i vatten. Sker dödsfallet i hemmet bor man inte gärna kvar där, utan flyttar. Förutom svenska romer, finns ofta önskemål om att själva tvätta och klä den avlidne och man klär denne i nya kläder, smycken och skor, vilka klacken avlägsnas på. Ett tecken på att den döde inte skall gå igen.
- Vad gäller obduktion och transplantation finns det inom svenska kyrkan inga restriktioner kring detta.
- Vad romerna anbelangar är transplantation och obduktion något man vänder sig emot, vilket beror på att dessa ingrepp anses bidra till att den döde får svårt att vila. Hos svenska romer ser man dock undantagsfall när det kan vara berättigat med obduktion och transplantation.
- Inom svenska kyrkan föregås begravningen av pastoral kontakt där de efterlevande får möjlighet att själva vara med att utforma gudstjänsten, samt kunna ge uttryck för sin sorg och saknad. Både kremering och jordbegravning utförs och gudstjänsten brukar följas av en minnesstund, där önskemål om prästens närvarande brukar finnas.
- Hos romerna är det av stor vikt att begravningen sker så snabbt som möjligt och det brukar inte ta mer än tre dygn efter dödsfallet. Alla skall jordbegravas, dock krävs att man ovanpå kistan ställer antingen en tom kista till, alternativt en stor låda, vilket skall underlätta för den döde att andas. Efter begravningen hålls gemensam måltid, där den döde hedras genom en tom plats, vilken ingen får sitta bredvid.

Nyckelord: Religionsvetenskap, kultur, identitet, svenska kyrkan, romer, döden

Innehållsförteckning

Inledning.....	3
Syfte	3
Frågeställningar.....	3
Material och metod.....	3
Disposition	4
Bakgrund	4
Romer	5
Svenska kyrkan.....	5
Ordlista.....	6
Undersökning	7
Inför döden	7
Döden	9
Begravning	10
Analys.....	12
Sammanfattning.....	15
Litteraturförteckning	17

Inledning

”En svensk man sätter blommor på sin mors grav. Bredvid honom ställer en man av japanskt ursprung en skål ris på sin fars grav. Svensken tittar storögt på skålen och säger till slut: När tror du att din pappa skall komma och äta det där riset? Den japanske mannen funderar en stund och sedan säger han: Jag tror att min pappa kommer samtidigt med att din mamma kommer upp för att lukta på de vackra blommorna”.¹

Vilka tankar och traditioner vi har kring döden, samt tiden innan och efter den inträffar, skiljer sig starkt och påverkas i hög grad av vår religiösa tradition och kulturella bakgrund. Men hur möter man döden när det både finns en stark kulturell bakgrund och en religiös tro och dessa ser olika ut? Genom att jämföra romers och svenska kyrkans syn på döden, hoppas jag få svar på detta.

Syfte

Denna uppsats syftar till att göra en jämförande studie av romers och svenska kyrkans syn på döden, ur ett omvårdnads- och traditionsrelaterat perspektiv, utifrån frågeställningarna nedan.

Frågeställningar

- Hur ser zigenare respektive svenska kyrkan på vård i livets slutskede?
- Vad finns det för traditioner innan och efter döden inträffat?
- Hur ser respektive grupp på obduktion och transplantation?
- Vilka gällande normer finns vid begravningar?

Material och metod

För att söka få svar på ovan nämnda frågeställningar har ett litteraturstudium genomförts. En kvalitativ undersökning, i form av intervjuer, hade varit högst intressant att genomföra. Dock fann jag tidsaspekten mer lämpad för ett litteraturstudium, eftersom transkriberingen av intervju baserat material är oerhört tidskrävande. Mitt mål har varit att försöka täcka ett brett spektra av litteratur för att undvika felkällor, därmed har både faktabaserad litteratur samt intervjubaserad litteratur använts. Ett flertal av böckerna är tryckta under 90-talet, vilket jag är medveten om kan bidra till att dagsläget kan se något annorlunda ut. Dock är det den litteratur

¹ Ekblad, Janson & Svensson, 1996, s. 1

jag funnit tillgänglig under mitt uppsatsarbete, vilket kan tänkas tyda på att en stor del av forskningen om romer skedde just under det årtiondet. Jag är även medveten om att den del av litteraturen som är intervjubaserad kan innehålla felkällor då romerna, till viss del, tycks kunna modifiera vissa traditioner för att passa i samhället. Dock tror jag att mängden litteratur som använts, sammantaget med att den till stor del varit överensstämmande i sin fakta, ger en bra bild över de traditioner som finns. Då de intervjuer, som ligger till grund för två av källorna, inte är genomförda av mig, kan de inte räknas som primärmaterial. Detta innebär att den litteratur som studerats är sekundärlitteratur. Tyvärr uppmärksammade jag boken ”Begrav mig stående” av Isabel Fonseca först när uppsatsen började anta sin färdiga form och därmed fanns inte tidsutrymme för att studera den tillräckligt noggrant för att använda informationen till denna jämförande studie. Denna bok hade annars bidragit med nyare forskning eftersom den är publicerad 2009. Att möta synen på döden ur romersk vinkel visade sig vara något komplicerat och av de böcker jag studerat vill jag lyfta fram Helander och Johansson (1989) lite extra, eftersom deras litteratur var något utförligare än de andra och därmed gav bredare kunskap och förståelse. I flertalet av de andra böckerna har enbart små axplock behandlat döden och därmed var Helander och Johansson en bra grund att utgå från och sedan väva vidare med de bitar som återfanns i den andra litteraturen. Innan arbetet med denna uppsats tog fart visste jag inte speciellt mycket om romer, därav hade jag heller inga teorier om hur denna jämförande studie skulle yttra sig.

Disposition

Denna uppsats kommer, efter dessa inledande delar om syfte och metod, att innehålla en bakgrund. Efter det följer själva undersökningen, vilken är uppdelad på tre rubriker ”inför döden”, ”döden” samt ”begravning”. Under var och en av dessa tre rubriker framläggs både svenska kyrkans och romernas syn på den aktuella frågeställningen. Efter undersökningen följer analysen, var jag analyserar de resultat min undersökning nått fram till. Slutligen följer en sammanfattning av uppsatsens innehåll och resultat.

Bakgrund

För att denna jämförande studie skall komma till sin fulla rätt, följer här en kort beskrivning av vilka romerna är och något om deras bakgrund. Jag väljer medvetet att använda mig av benämningen romer, framför zigenare, av respekt för att det är den benämning romerna själva

föredrar.² Även ett förtydligande över hur svenska kyrkan skall förstås kommer att redovisas, samt en ordlista.

Romer

Romerna härstammar ursprungligen från nordvästra Indien,³ vilket man blev klar över 1763 då en studerande präst lärde känna några indier, vilkas språk påminde om romernas. Prästen skapade en lista på 1000 indiska ord, vilka en grupp romer med lätthet kunde översätta. Och trots att det inte går att avgöra huruvida alla dialekter av romanés är lika de nordindiska språken, är det en allmän uppfattning bland språkforskare att romanés tillhör denna grupp.⁴ Varför romerna utvandrade från Indien och vilket samhällsskikt de kommer från finns det olika teorier om. Några forskare menar att de har sitt ursprung hos parias, medan andra hävdar att de snarare härstammar från rajputerna.⁵ Den första officiella uppgiften som tyder på att romerna kan ha nått Sverige, återfinns i en krönika från 1512; ”*kom en part aff thet folket som fara omkring ifrå thet landet til thet andra, them man kallar Tatare, hijt i landet och til Stockholm ... förra hadhe aldrig varit.*”⁶ Deras vistelse här har sedan kantats av förvisning, misstro och utfrysning. 1560 beslutade ärkebiskopen Laurentius Petri att ”*tattare skall prästen inte befatta sig med, varken döpa deras barn eller jorda deras lik*”⁷, och sedan gick prästerskapet, i början av 1600-talet, ihop och yrkade på att alla tattare skulle förvisas på grund av att deras ”*avguder i hindrade undersåtarnas salighet*”.⁸ Romerna har ingen specifik religion utan antar, som regel, den rådande tron i det land de kommer till. En stor del tillhör svenska kyrkan samt den katolska kyrkan.⁹

Svenska kyrkan

Svenska kyrkan räknas idag som ett fristående evangelisk-lutherskt trossamfund.¹⁰ Det innebär att den har sin grund i den gren av protestantismen som utgår från Martin Luther, vilken på 1500-talet startade reformationen av kyrkan i Europa.¹¹ I mer än 400 år var kyrkan en statskyrka, vilket ändrades den 1 januari 2000, då kyrkan skildes från staten.¹² I lagen om

² Helander & Johansson, 1989 Eriksson & Mannerfelt, 1991

³ Helander & Johansson, 1989

⁴ Goldstein-Kyaga, 1990

⁵ Eriksson & Mannerfelt, 1991

⁶ Goldstein-Kyaga, 1990, s. 24.

⁷ Eriksson & Mannerfelt, 1991, s. 67

⁸ Eriksson & Mannerfelt, 1991, s. 67

⁹ Helander & Johansson, 1989

¹⁰ Wibeck, 2003

¹¹ Arlebrand & Wallin, 2004

¹² Wibeck, 2003 Berglund, 2005

svenska kyrkan framhålls några definitioner, bland dem att det är en öppen folkkyrka som bedriver en rikstäckande verksamhet.¹³ Till stor del fungerar svenska kyrkan idag som en förrättningskyrka. Den har kommit att bli en institution där människor erbjuds service under årets stora högtider, samt vid livets avgörande tillfällen.¹⁴

Ordlista

- Gajé – icke romer¹⁵/de som inte kan tala romanés, ”sanningens språk”, och inte känner till renhetsreglerna¹⁶
- Marimé – oren¹⁷
- Magerdo – oberörbar¹⁸
- Romanés – romernas språk¹⁹
- Parias – kastlösa i Indien²⁰
- Rajputer – Högt stående grupp i norra Indien, varifrån man valde kungar och prinsar. De var även kända som krigare och skickliga hantverkare.²¹
- Tattare -

”ett nedsättande namn på folkgruppen resande. Ibland kallas även romer för tattare. Ordet har en negativ klang och uppfattas som kränkande för den folkgrupp man menar.

Namnet tattare kommer av att de första romerna förväxlades med det turkspråkiska folket tatare när de kom till Sverige på 1500-talet.

I dag används tattare ibland som ett annat ord för till exempel uteliggare och knarkare. Den användningen är felaktig och har ingenting med resande eller romer att göra”.²²

¹³ Berglund, 2005

¹⁴ Arlebrand & Wallin, 2004

¹⁵ Helander & Johansson, 1989

¹⁶ Arnstberg, 1998

¹⁷ Arnstberg, 1998

¹⁸ Arnstberg, 1998

¹⁹ Goldstein-Kyaga, 1990

²⁰ Eriksson & Mannerfelt, 1991

²¹ Eriksson & Mannerfelt, 1991

²² <http://www.ne.se/enkel/tattare>

Undersökning

Inför döden

Svenska kyrkan bedriver en omfattande diakoniverksamhet, med syfte att hjälpa ”*var och en som lider brist*”²³. Denna omsorg har framförallt riktats till, bland annat, de sjuka och utslagna i samhället och en stor del av arbetet handlar om besökstjänst hos dessa.²⁴ Dock finns det, inom svenska kyrkan, inga tydliga traditioner vad gäller vård, omvårdnad och behandlingar i livets slutskede. Det är varje enskild människas rätt att bestämma över sin sista tid i livet. Generellt ser man sjukvården som Guds redskap för att ”hela” den sjuke och därmed finns heller inga restriktioner vad gäller läkemedel och blodtransfusioner. De är enbart av godo.²⁵ Eftersom sjukvården ses som något gott, anses det inte skamligt att lämna över sina sjuka/döende familjemedlemmar eller släktingar i någon vårdande institutions händer. Och finns det inte möjlighet att hälsa på vid institutionen, av skilda anledningar, kan svenska kyrkan stå till tjänst med diakon eller präst om så önskas. Prästen kan även dela ut nattvard och be om syndernas förlåtelse tillsammans med den som ligger för döden, vilket det inom svenska kyrkans tradition förekommer önskemål om.²⁶ Det kan även finnas önskemål om att prästen skall hålla en förbön för den döende i hemförsamlingen, eller bara tala enskilt med patienten.²⁷ Trots att många romer väljer att tillhöra svenska kyrkan, skiljer sig deras traditioner och ritualer, kring tiden innan döden, starkt från ovannämnda tradition. Två viktiga faktorer till denna starka traditionsbundenhet, från romernas sida, är de stränga renlighetskrav som föreligger samt risken för att påverkas av gajé. Renlighetskraven, vilka spelar en stor roll ur omvårdnadsperspektiv, har sitt ursprung från tiden när romerna var nomader och var tvungna att sätta upp fasta regler för att överleva.²⁸ Det är viktigt att förtydliga att detta renhetssystem helt hämtar sin kraft från den romska gemenskapen och inte härrör från någon gudom.²⁹ Det är också av vikt att förstå hur starkt dessa renlighetsregler påverkar romernas liv. Den som avsiktligt bryter mot existerande regler förklaras marimé och kallas då för magerdo. Den som är magerdo kan smitta andra, vilka då också blir marimé. Det strängaste straffet för en rom är att bli förklarad marimé på livstid, vilket kan liknas vid att vara ”levande död” och förr slutade ofta dessa personer sina liv genom självmord.³⁰ På grund av den starka familjesammanhållningen, samt rädslan för att påverkas av gajé, tar romerna själva hand om

²³ Berglund, 2005, s. 23

²⁴ Berglund, 2005 Helander & Johansson, 1989

²⁵ Larsson & Hallingberg, 1997

²⁶ Larsson & Hallingberg, 1997

²⁷ Helander & Johansson, 1997

²⁸ Helander & Johansson, 1989

²⁹ Arnstberg, 1998

³⁰ Arnstberg, 1998

sina äldre släktingar och dessa respekteras högt.³¹ De som behöver sjukhusvård lämnas dock inte ensamma, utan romernas tradition bjuder att anhöriga, och även vänner, skall besöka den hospitaliserade. Detta dels för att muntra upp den sjuke så att han/hon glömmer sin situation, men även för att försäkra att kontakten, gemenskapen och tryggheten med sina egna inte gått förlorad i gajés värld.³² Att besöka de sjuka är inte bara viktigt för den som är sjuk. Det ligger i varje roms intresse att genomföra dessa sjukbesök, då den som uteblir riskerar att bli kontrollerad av gruppen eftersom ett uteblivet sjukbesök ses som ett tecken på att man vill lämna gruppen. Dessutom finns en rädsla för att den döende skall avlida och innan dödsögonblicket inträffar hinna förbanna de släktingar och vänner som inte varit på besök. Och det anses viktigt att skiljas utan hämnd och hat till de efterlevande, därav skall den döende ges tillfälle att förlåta sina anhöriga och vänner, vilket endast är möjligt om de är på plats.³³ Det är de närmast anhöriga som har i uppgift att finnas tillhands dygnet runt hos den sjuke och se till att denne blir tvättad och får mat, vilken är medhavd, mycket på grund av renlighetskraven. Det är viktigt att män sköter om män och kvinnor sköter kvinnor och helst skall vårdaren även tillhöra samma generation som den sjuke. Detta har att göra med den stora respekt som finns mot de äldre.³⁴ Att en del av vikten med att besöka sjuka går ut på att muntra upp, har att göra med att den romerska seden bjuder att patienter skall skyddas från viss information i livets slutskede. Den sjuke skall helt enkelt besparas från så kallade sanningar eftersom hoppet inte skall tas från patienten i slutskedet utan den sista tiden skall göras så ljus och positiv som möjligt. Dessutom anses det vara utmanande att tala om döden, då det kan påskynda inträffandet av den.³⁵ Romerna har, i likhet med svenska kyrkan, inga förbud mot medicinska behandlingar eller mediciner i allmänhet. Dock upplever en del romer olust inför blodprovstagning, då de inte tror att blodet återbildas, vilket skulle medföra att för många blodprovstagningar skulle få blodet att ta slut.³⁶ Det förekommer att romer vill ha en Kristusbild, alternativt en bild på Jungfru Maria, i sjukrummet den sista tiden och sängbordet brukar fyllas med levande ljus. Blommor däremot får inte förekomma i rummet förrän efter döden inträtt, då de anses frammana döden. Romer önskar ha en präst vid dödsbädden, vilkens uppgift är att be för dem. Dock skiljer sig önskemålen något mellan olika romer och andra önskemål kan vara att nattvard skall delas ut.³⁷

³¹ Helander & Johansson, 1989

³² Helander & Johansson, 1989

³³ Helander & Johansson, 1989

³⁴ Helander & Johansson, 1989

³⁵ Helander & Johansson, 1989

³⁶ Helander & Johansson, 1989

³⁷ Helander & Johansson, 1989

Döden

Inom svenska kyrkan är det sjukhusets eller den vårdande institutionens, där den avlidne spenderat sin sista tid, rådande regler och rutiner som avgör hur den avlidne omhändertas efter döden. Vid dödsfall i hemmet kontaktas en begravningsbyrå.³⁸ Det finns heller inga rådande regler eller traditioner kring tvagning och klädnad, vilket oftast omhändertas av någon utomstående framför familj och släkt.³⁹ Inte heller kring obduktion och transplantation tycks det finnas några restriktioner inom svenska kyrkan och vad gäller sorgetider finns det heller ingen mall att följa.⁴⁰ Det är upp till varje enskild person att avgöra i dessa frågor. Romer, däremot, har tydliga ramar och regler för hur tiden efter ett dödsfall ser ut. Den första traditionen följer direkt på dödsfallet, då romerna utbrister i högljudd klagan, därpå följer att den döde skall ligga på "lit de parade" under ett till tre dygn för att säkerställa att döden inträtt. Under denna tid brinner levande ljus i rummet och blommor får nu ställas in om så önskas. Familj, släkt och vänner försöker alla komma till likvakan.⁴¹ Döden ses som extremt oren, vilket har med renlighetsreglerna att göra;

*"Okely förklarar de zigeniska renhetsreglerna enligt principen, att den inre kroppen och den yttre måste hållas isär. Allt som lämnar kroppen blir orent, och får inte komma i kontakt med den igen. Döden blir då extremt oren, eftersom den dödes ande lämnat kroppen. Gränsen mellan den inre och den yttre kroppen har överskridits, och "den inre delen av kroppen har kommit ut"."*⁴²

Även de närmast sörjande ses som orena efter dödsfallet. Förr pågick denna orenhetsperiod under sex veckor, men då romer i stor utsträckning försökt anpassa sig och sina regler till ett liv i ett urbaniserat samhälle har denna tid kortats ned.⁴³ Allt arbete avstannar i och med ett romskt dödsfall och traditionen bjuder att man inte tvättar sig förrän den avlidne är begravd.⁴⁴ Traditionen bjuder även att männen varken rakar sig eller sover under tiden mellan dödsfallet och begravningen.⁴⁵ Romer bor inte gärna kvar i en bostad där någon dött⁴⁶ och förr förstörde man även alla tillhörigheter till den avlidne. Idag är det endast eventuella sorgband och

³⁸ Helander & Johansson, 1989

³⁹ Larsson & Hallingberg, 1997

⁴⁰ Helander & Johansson, 1989

⁴¹ Helander & Johansson, 1989

⁴² Goldstein-Kyaga, 1990, s. 14

⁴³ Arnstberg, 1998

⁴⁴ Goldstein-Kyaga, 1990

⁴⁵ Helander & Johansson, 1989 Goldstein-Kyaga, 1990

⁴⁶ Goldstein-Kyaga, 1990 Helander & Johansson, 1989

sorgdukar samt kläder som förstörs, genom att de slängs i vatten alternativt bränns upp.⁴⁷ Dock gör man sig fortfarande av med allt som påminner om den döde och dennes tillhörigheter, men idag sker det genom försäljning. Även detta har med renhetssystemet att göra och är en viktig del av kulturen.⁴⁸ Döden är oren och därmed blir alla tillhörigheter till någon som avlidit automatiskt orena och måste tas bort.⁴⁹ Romer är principiellt emot både obduktion och transplantation. Dessa ingrepp anses bidra till att den avlidne får svårt att vila. Dock sticker de svenska romerna ut, då de anser att obduktion i vissa fall kan genomföras, om kroppsdelarna sätts tillbaka på sin rätta plats så att det är en intakt kropp som sedan begravs. Även transplantation kan vara godtagbart ifall det är vad som krävs för att rädda en ung människas liv. De svenska romerna skiljer sig även från övriga romer, då de är de enda som inte brukar ha önskemål om att själva tvätta och klä den döde.⁵⁰ Romer har ingen universell sorgfärg. Dock är det så att *”enligt zigeniskt synsätt symboliserar svart döden och orenhet”*.⁵¹ Detta tolkas dock lite olika av romerna, där en del väljer att aldrig ha svarta kläder på sig, då de inte ser sig som varken dödsmän eller bödlar utan snarare som livstolkare, medan kvinnorna i andra grupperingar alltid har svart kjol med ett ljust förkläde på.⁵²

Begravning

Frekvensen begravningar i svenska kyrkans ordning var 88 procent av alla avlidna år 2005, vilket innebär att de har en stor kontaktyta med dem som drabbats av sorg och saknad.⁵³ Inom svenska kyrkan symboliserar begravningstjänsten ett avsked av den som gått bort, vilken i och med begravningen överlämnas i Guds händer. En begravningstjänst i svenska kyrkans ordning bör föregås av pastorala kontakter, i form av samtal med familjen och eventuellt även ett hembesök. Anhöriga får då möjlighet att tala med prästen om den bortgångne, dennes personlighet och livssyn samt hur familje- och yrkeslivet såg ut och kanske något om intressen.⁵⁴ Detta är sedan något prästen kan använda sig av under begravningen för att det ska kännas mer personligt. Dessa samtal innan begravningen är även till för att de efterlevande skall kunna ge uttryck för de känslor som ett dödsfall för med sig. De anhöriga får även möjlighet att vara med och utforma begravningstjänsten i form av psalmval och musik och de har även möjlighet att be prästen närvara vid efterföljande

⁴⁷ Ekblad, Jansson & Svensson, 1996 Goldstein-Kyaga, 1990

⁴⁸ Ekblad, Jansson & Svensson, 1996

⁴⁹ Goldstein-Kyaga, 1990

⁵⁰ Helander & Johansson, 1989

⁵¹ Goldstein-Kyaga, 1990, s. 39

⁵² Goldstein-Kyaga, 1990

⁵³ Berglund, 2005

⁵⁴ Berglund, 2005

minnesstund, vilket ofta är ett önskemål. Från svenska kyrkans håll ser man gärna att begravningen sedan följs av en kontakt mellan präst och anhöriga för att kunna ge fortsatt stöd.⁵⁵ Det finns inga restriktioner inom svenska kyrkan vad gäller valet av kistbegravning alternativt kremering, båda är lika accepterade.⁵⁶ Begravningsgudstjänsten hålls i kyrkan och jordfästningen, alternativt spridandet av askan, sker sedan på allmän kyrkogård. Vid jordfästning reses oftast en sten vid graven där namn, födelse- och dödsdata framgår.⁵⁷ Svenska kyrkan har inga speciella regler för exhumering, förflyttande av gravstoft, dock har varje församling och kyrkogårdsförvaltning regler för gravfrid.⁵⁸ Såväl som traditionerna innan som efter döden inträffat, ser även begravningstraditionerna annorlunda ut för romer. De flesta begravningar hålls inom de första tre dagarna efter dödsfallet, vilket har att göra med att seden bjuder att det skall ske så snart som möjligt efter likvakan. Enligt tradition skall alla, både vuxna och barn, jordbegravas. Romerna klär den avlidne i oanvända kläder, smycken och skor, vilka man avlägsnar klacken på. Detta är ett tecken på att den avlidne inte skall kunna gå mer. Även här finns det en gruppering av romer, de tjeckiska, som har ytterligare en tradition, vilken bjuder att även personliga tillhörigheter, som exempelvis glasögon, skickas med i graven. Även vid begravningar har renlighetsreglerna en stor roll. Romer anser att själen finns kvar på jorden en tid efter döden inträffat och på grund av det och renlighetssystemet vill de inte ha jord direkt på kistan. Detta kan förhindras genom att placera en tom kista ovanpå den dödes, alternativt placera en cirka en meter hög låda ovanpå kistan med den avlidne. Begravningsakten innehåller, i likhet med en begravning i svenska kyrkan, sång, musik och kistsänkning. Till skillnad från svenska kyrkan närvarar inte alla vid en begravning i svenska romers regi. Det beror på att romer anser att små barn, gravida kvinnor och nygifta kan påverkas negativt av en begravning. Dessa ”grupper” deltar därför inte. Efter begravningsakten sluter romerna upp till en gemensam måltid.⁵⁹ För att få delta måste man tvätta händerna. Vid begravningar står därför alltid en kvinna och tar emot de sörjande med ett fat vatten. Här går att observera att renhetssystemet förstärker allvaret i situationen då det negeras under tiden mellan död och begravning men återupptas direkt igen efter begravningsaktens slut.⁶⁰ Vid den efterföljande måltiden lämnas en plats tom, vilken ingen får sitta bredvid. Den symboliserar att den döde inte längre finns på jorden. Romerna har sorgetid, vilken delas in i tre perioder. Sex veckor, sex månader och ett år, variationer

⁵⁵ Berglund, 2005

⁵⁶ Larsson & Hallingberg, 1997 Helander & Johansson, 1989

⁵⁷ Helander & Johansson, 1989

⁵⁸ Helander & Johansson, 1989

⁵⁹ Helander & Johansson, 1989

⁶⁰ Goldstein-Kyaga, 1990

förekommer dock. Dessa sorgperioders slut markeras ofta med gemensamma måltider, varvid det förkommer ett sorgebord samt ett festbord. Sorgebordet äter man inte från eftersom det representerar den döde. Denna mat kastas bort, medan maten på festbordet förtärs. De första dagarna efter begravningen skall man visa respekt för den dödes själ, vilket man gör genom att inte gå i skolan eller arbeta. Att gå på fester under denna tid är heller inget man gör. Efter sorgperiod två, alternativt tre, väljer en del romer att besöka graven för att hälla vin på den, vilket är ett tecken på att den avlidne finns med i gemenskapen. När alla sorgperioder är passerade gör romerna sig av med eventuella sorgekläder och ber till Gud att deras familj inte skall drabbas av sorg igen på väldigt länge. Sedan fortsätter många romer att besöka graven nästan varje helg. De smyckar graven med blommor och ett kors med uppgifter om namn, födelse- och dödsdatum, födelse- och dödsort samt ett foto på den avlidne. Många vill även hägna in gravplatsen med en stenmur. Till skillnad från svenska kyrkan har romerna en tydlig syn på exhumering, vilket innebär att flyttning av gravsatt stoft inte är tillåtet.⁶¹

Analys

Det första som slog mig då jag började läsa den litteratur som ligger till grund för denna uppsats var att bland det första som nämndes, i den litteratur som behandlade romers kultur och traditioner, var renhetsreglerna. Något som nu i efterhand känns helt naturligt, eftersom det är just dessa regler som ligger till grund för den största delen av deras liv, så även traditionerna kring döden. Detta trots att romerna oftast antar, en i landet rådande, religion vilket medför nya sätt att se på livets gång. Eriksson och Mannerfelt (1991) menar att romerna aldrig har kunnat lita på omvärlden samt att de alltid känt sig underkända av majoritetssamhället, vilket bidragit till att förtroendet till den egna gruppen varit livsviktigt. Renlighetsreglerna har därmed hängt kvar då romerna enbart kan lita på en annan rom ifall denne följer renlighetsreglerna, ett slags bekräftelsesystem till att man är gruppen trogen. Detta leder till att romerna söker sig djupare in i den etniska identiteten och trots att flertalet unga romer ser dessa regler som opartiska och stundtals bryter mot dem när de är ensamma eller när ingen äldre finns närvarande, måste de bestämma sig för att antingen följa dem och fortsätta tillhöra gemenskapen eller inte följa dem och därmed bryta med sin familj.⁶² Även Arnstberg (1998) talar om renlighetsreglerna och vikten av att hålla starkt i just den kulturella symbolen, då romerna kan försöka väga upp de svagare symbolerna genom att hålla en annan

⁶¹ Helander & Johansson, 1989

⁶² Eriksson & Mannerfelt, 1991

symbol stark.⁶³ Ser man till denna förklaring på renhetsreglerna är det, för mig, inte svårt att förstå att romerna väljer att hålla kvar vid sina egna traditioner kring döden istället för att matcha dem mot den religiösa tro de vänder sig till. Det tycks mig även ganska logiskt att man inte med lätthet bryter en tradition man känt sen barnsben, framförallt när skillnaden är så distinkt som den visat sig vara mellan svenska kyrkan och romerna. För en rom torde vårt svenska samhälle med ålderdomshem, hemtjänst och annan institutionsvård te sig tämligen ofamiljär, på grund av att respekten för äldre är så pass stark i deras kultur, att en ung människa helst inte ens ska bo ovanför en äldre. Att ”lämna bort” sina äldre släktingar i livets slutskede måste verka respektlöst och skamligt. Dock kan jag, med hänvisning till vad Arlebrand och Wallin (2004) skriver om intresset för svenska kyrkan, dra en annan parallell till varför romerna håller kvar vid renlighetsreglerna. Framförallt vid avgörande tillfällen i livet, såsom döden. De skriver att;

”Svenska kyrkan fungerar till stor del som en förrättningskyrka. Den har blivit en institution som erbjuder människor service i form av ritualer vid avgörande tillfällen i livet eller vid årets stora högtider. Att människor som annars inte är intresserade av kyrkan deltar i kyrkans ritualer kan verka motsägelsefullt. I själva verket följer detta sekulariseringens mönster. Vissa forskare har hävdad att sekulariseringen av samhället sker i etapper. Först upphör människor att tro på kyrkans budskap, men de tycker fortfarande att kyrkan har något viktigt att förmedla i moralfrågor. Därefter slutar de att följa den moral som kyrkan står för, men samtidigt fortsätter de av tradition att följa kyrkans ritualer. Detta förklarar varför förhållandevis många svenskar fortfarande vill ta del av kyrkans ritualer trots att de förefaller vara ointresserade av det budskap kyrkan predikar.”⁶⁴

Här talar författarna om att kvarhålla kyrkliga ritualer under livets gång, trots att en tro på budskapet eller efterföljande av moralen kyrkan står för inte längre existerar. Kan man inte likställa detta med romernas, åtminstone de ungas, kvarhållande av renlighetsreglerna? Jag har tidigare nämnt att den yngre generationen romer lever efter en dubbelmoral, där de bryter mot reglerna när ingen ser och följer dem resten av tiden för att inte stötas bort av släkten. Därmed hålls traditionerna kvar, trots att en tro på det budskap och moral som renlighetsreglerna bygger på inte längre finns kvar. Detta kan man även se i det

⁶³ Arnstberg, 1998

⁶⁴ Arlebrand & Wallin, 2004, s. 35

svenskkyrkliga exemplet ovan. Att hålla kvar en tradition i livets avgörande ögonblick, vilket döden klart kan räknas som, är både lättare och tryggare än att bryta den och välja en ny väg. Såväl som om man tillhör svenska kyrkan eller romernas gemenskap, är det tryggt att luta sig mot en fast mall vid ett avgörande vägskäl i livet, som döden. En rom som väljer att bryta traditionen kring livets slutskede, och framförallt döden, väljer inte bara ett främmande sätt att närma sig döden på, utan blir samtidigt utfrysad ur gemenskapen. En medlem i svenska kyrkan blir inte utfrysad om en tradition bryts, däremot väljer den som går ur svenska kyrkan ett mer okänt vatten den dagen ett dödsfall inträffar. Svenska kyrkan har en skyldighet att erbjuda gravplats även till den som inte är medlem, dock ser ramarna kring övriga frågor som blir aktuella vid ett dödsfall något annorlunda ut, beroende på om du är medlem eller ej. Med andra ord kanske man inte helt kan jämföra att lämna den romerska traditionen med att lämna svenska kyrkan, dock handlar båda alternativen om att lämna det kända för det okända vilket kan tänkas svårt när man står för ett så stort avgörande ögonblick i livet som döden. En annan tanke som slog mig under arbetet med uppsatsen är skillnaden i att romerna slänger alla tillhörigheter efter ett dödsfall medan svenska kyrkan inte bjuder någon speciell tradition kring de föremål en människa lämnar efter sig. Goldstein-Kyaga (1990) belyser här en eventuell psykologisk vinkel på att göra sig av med tillhörigheterna efter någon som gått bort, och menar att det kan tänkas vara ett bra sätt att komma över sorg och skräck vid dödsfall att efter en intensiv sorgperiod slänga bort både den dödes ägodelar men även delar av sin sorg.⁶⁵ Detta finner jag intressant då vi lever i ett samhälle där det fungerar helt tvärtom i många fall. Det förekommer att barn, barnbarn och andra efterlevande bråkar om vem som skall ärva vad och man håller hårt i föremål som förknippas med den avlidne för att hålla minnet vid liv. På sätt och vis kan jag tycka att det är mer sunt att göra som romerna, då jag tror att det kan ligga någon sanning i att en del av sorgen kan slängas ihop med efterlämnade föremål. Dock har jag själv fått ärva, exempelvis hushållsföremål, efter mina far- och morföräldrar och personligen blir jag glad av att använda dessa ärvda föremål i mitt eget hem och minnas när jag var yngre och såg mina far- och morföräldrar använda dem. Men samtidigt kan jag se nyttan i att lämna bort allt efter en avliden släkting då jag tror att det ibland sparas mer föremål än nödvändigt och framförallt för att komma runt problem som kan uppstå, exempelvis det jag nämnde ovan om släktingar som bråkar om föremål ur dödsboet. En annan tanke som tog form under arbetets gång, var detta med att döden är ören för romer men inte för medlemmar av svenska kyrkan. Detta finner jag intressant då romerna här, återigen, väljer att hålla kvar vid sin

⁶⁵ Goldstein-Kyaga, 1990

tradition, trots det faktum att en ganska stor del av de svenska romerna tillhör svenska kyrkan. För mig blir detta intressant, då jag förmodar att svenska kyrkan inte ser döden som oren baserat på sin tro på en förlåtande Gud som skall frälsa oss efter döden. Och har man en tro på denna Gud, som skall frälsa oss, känns det orimligt att se döden som oren. Detta eftersom det är genom döden man når sin frälsare. Dock kan man vända på det och se att tankarna visst kan gå ihop, ifall man vinklar det så att döden är oren men i och med att Gud frälser en blir man ren igen. Här finns varken facit eller mall för att förklara sambandet, framförallt inte eftersom romerna tillhör olika religioner världen över. Detta gör det extra intressant att diskutera just deras fasthållande av traditioner i mötet med de religiösa samfund, och därtill även traditioner, de ansluter sig till.

Återigen kan jag se en koppling till att det hela har med att hålla sina kulturella band starka i en värld av förtryck, då romernas kultur ganska snabbt skulle kunna gå förlorad om de började förändra och anpassa sina, sedan länge väl rotade, regler och system efter de olika religioner de bekänner sig till världen över. Deras kultur blir på något vis deras religion i och med deras starka tro på sina kulturella traditioner. Lindström (2010) har i sin barnbok citerat både korrekt uppfattade trosföreställningar om vad som händer när vi dör, men även en del missuppfattningar. Några av dessa får avsluta min analys, då jag anser att de ger en rättvisande bild av att vad vi än tror på och vilka traditioner vi än har kring döden är inget mer rätt eller fel mer sant eller falskt än det andra. Det enda vi kan göra är att acceptera att vi alla ser olika på detta avgörande ögonblick i livet och söka förstå svårheten i att lämna en tradition för en annan, även om man ser sig tillhöra båda.

"Blir man ihjälslagen hamnar man i norrskenet och får sparka boll med valrosskallar."

"Vi krossar våra dödas ben, blandar dem i en grönsakssoppa och äter upp dem."

"När man dör så dör man. Punkt slut."⁶⁶

Sammanfattning

- Inom svenska kyrkan finns inga särskilda restriktioner att ta hänsyn till vid vård i livets slutskede. Dock kan patienten ha önskemål om att fira nattvard, ha enskilt samtal med präst samt önska att förbön hålls i hemförsamlingen.
- Romernas traditioner kring vård i livets slutskede kretsar till största del kring renhetssystemet men även kring rädslan att påverkas av gajé. Man tar själv hand om

⁶⁶ Lindström, 2010

sina släktingar och de som är så sjuka att sjukhusvistelse krävs besöker man frekvent. Traditionen bjuder att så kallade sanningar skall undanhållas den som ligger för döden, man får inte ta hoppet från patienten. Dessutom tror romer att man kan framkalla döden om man talar om den. Romer vill ha en präst vid dödsbädden som kan be för dem och inom vissa grupperingar delar även prästen ut nattvard.

- Svenska kyrkan har inga specifika traditioner eller regler kring omhändertagandet efter döden. Det är de rådande bestämmelserna på den institution patienten spenderat sin sista tid, som avgör hur proceduren går till. Sker dödsfallet i hemmet kontaktas begravningsbyrå. Det vanligast förekommande, vad gäller tvagning och klädning, är att det sköts av någon utomstående framför familjen.
- Traditionerna efter döden är även de starkt påverkade av renhetssystemet hos romerna. Man utbrister i högljudd klagan när någon dött, vilket följs av att den döde placeras på ”lit de parade” i ett till tre dygn. Döden är extremt oren och därmed gör romer sig av med allt som tillhört den döde och kläderna bränns eller kastas i vatten. Sker dödsfallet i hemmet bor man inte gärna kvar där, utan flyttar. Förutom svenska romer, finns ofta önskemål om att själva tvätta och klä den avlidne och man klär denne i nya kläder, smycken och skor, vilka klacken avlägsnas på. Ett tecken på att den döde inte skall gå igen.
- Vad gäller obduktion och transplantation finns det inom svenska kyrkan inga restriktioner kring detta.
- Vad romerna anbelangar är transplantation och obduktion något man vänder sig emot, vilket beror på att dessa ingrepp anses bidra till att den döde får svårt att vila. Hos svenska romer ser man dock undantagsfall när det kan vara berättigat med obduktion och transplantation.
- Inom svenska kyrkan föregås begravningen av pastorala kontakter där de efterlevande får möjlighet att själva vara med att utforma gudstjänsten, samt kunna ge uttryck för sin sorg och saknad. Både kremering och jordbegravning utförs och gudstjänsten brukar följas av en minnesstund, där önskemål om prästens närvarande brukar finnas.
- Hos romerna är det av stor vikt att begravningen sker så snabbt som möjligt och det brukar inte ta mer än tre dygn efter dödsfallet. Alla skall jordbegravas, dock krävs att man ovanpå kistan ställer antingen en tom kista till, alternativt en stor låda, vilket skall underlätta för den döde att andas. Efter begravningen hålls gemensam måltid, där den döde hedras genom en tom plats, vilken ingen får sitta bredvid.

Litteraturförteckning

- Arlebrand, Håkan och Wallin, Kerstin. 2004. *Kristen tro idag – kristna rörelser och riktningar i dagens samhälle*, Kristianstad: Kristianstadsboktryckeri AB.
- Arnstberg, Karl-Olov. 1998. *Svenskar och zigenare – en etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*, Stockholm: Elanders Gotab 21100.
- Berglund, Christina. 2005. *Svenska kyrkan – tro och tradition*, Mölnlycke: Elanders Infologistics Väst AB.
- Ekblad, Solvig Janson, Staffan och Svensson, Per-Gunnar. 1996. *Möten i vården – transkulturellt perspektiv på hälso- och sjukvården*, Falköping: Gummessons tryckeri AB.
- Eriksson, Ann och Mannerfelt, Karine. 1991. *Zigenarliv – bilder från en stockholmsförort*, Stockholm: Tryckgruppen AB.
- Goldstein-Kyaga, Katrin. 1990. *Rituell renhet bland zigenare i Sverige*, Helsingborg: Schmidts boktryckeri AB
- Helander, Lena och Johansson, Anders. 1989. *Möte med religioner*, Stockholm: Norstedts tryckeri.
- Larsson, Inger-Johanne och S Hallingberg, Katarina. 1997. *Människor och tro – svensk sjukvård möter världsreligionerna*, Falköping: Gummessons tryckeri.
- Lindström, Jonathan. 2010. *Mysteriet döden*, Lettland: Livonia Print
- Wibeck, Sören. 2003. *Religionernas historia – om tro, hänförelse och konflikter*, Riga: Preses nams
- <http://www.ne.se/enkel/tattare> 2012-05-15, 10:57.